

ТЕКСТИ ЮВІЛЯРА

ПРО ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Визначення предмета і завдань вивчення історії України відноситься до теоретичних проблем, які, безумовно, не повинні обминатись під час викладу цієї навчальної дисципліни у вузах. Теоретичні проблеми вивчення історії України час від часу піднімаються у різноманітних наукових виданнях, але досі ще не здійснена спроба їх узагальнення саме з метою застосування під час викладання у вузах. Незважаючи на розмаїття надрукованих синтетичних творів, як минулих, так і сучасних авторів, далеко не в кожному з них можна знайти хоча б теоретичні настанови у вступній статті, а теоретичний розділ — і поготів. Тому вважаємо за необхідне торкнутись однієї з основних теоретичних проблем у викладанні історії України.

Історія України, як і власне історія, може розумітись подвійно. В одному разі — це історичний процес в Україні, який є елементом всесвітньо-історичного процесу. В другому — вона є складовою історії як науки. Кожна наука, як відомо, має три необхідні елементи, без яких вона просто не існує: предмет дослідження, об'єкт дослідження та метод дослідження. Предметом дослідження, за слушним визначенням Михайла Брайчевського, називаємо ту частину об'єктивного світу, пізнання якої є властивою метою даної науки. Чи має історія України свій предмет? Звичайно — так, оскільки її метою, як складовою історичної науки, є пізнання такого незаперечного феномену об'єктивного світу як Україна.

Для визначення предмета вивчення історії України вирішальним є з'ясування фундаментальних питань пов'язаних з простором і часом.

Відразу відзначимо, що ми дотримуємось досить широкого підходу у відповіді на поставлені запитання. На наш погляд, історія України не співпадає з історією українського етносу, а тим паче — з історією української державності. Це є найпоширеніші помилки, що зустрічаються як у школярів, які приходять до студентської ауди-

торії, так і на газетних шпальтах. Сьогодні одна з найпоширеніших помилок у суспільствознавстві та гуманітаристиці — плутати історію країни та держави. Наприклад, є країна Шотландія, але немає такої держави, адже існує Сполучене королівство Великої Британії та Північної Ірландії. Є країна Ірландія, яка належить до двох держав — названої та Ірландської республіки, є Курдистан, що поділений між чотирма державами. В українському випадку назва держави і країни збігаються, отому і важливо їх розрізняти. Ми зобов'язані ще у школі привчити молодь любити свою країну — Батьківщину і поважати державу як особливу форму організації суспільства з визначеною територією, відповідними інституціями, економікою і політичною владою. Але, якщо у першому випадку ми це маємо робити апріорі, то у другому — ми можемо критикувати, трансформувати державу, вимагаючи від неї ефективності.

Говорячи про українську державність, слід врахувати кілька обставин. По-перше, українська державність (як державність українського етносу) мала дискретний характер, виникаючи, занепадаючи і знову відроджуючись протягом століть, а історичний процес, як відомо має безперервний характер. По-друге, хронологічно ми можемо, в цьому випадку, «розпочати» історію України, за максимальних припущень, не раніше середини першого тисячоліття після Христа. По-третє, держава і державні інституції не мають всеохоплюючого характеру і займають у житті суспільства лише одну з його сфер.

Говорячи про український етнос, слід також мати на увазі кілька моментів: 1) етнізм ніколи не був і не є предметом історії (тобто етноси вивчають інші науки); 2) ніколи етнічні українці не були, складаючи як і сьогодні абсолютну більшість населення, самотніми в Україні (поряд з ним у всі часи жили представники інших етносів, які інколи в деяких регіонах могли кількісно переважати); 3) до виникнення українського етносу (проблема датування витоків якого сьогодні настільки складна, що вже внаслідок цього його важко брати за відправну точку історії України) на території сучасної України існували різні етнічні спільноти.

Так відколи ж починається і доколи вивчається історія України? Якщо відкинути наведені вище підходи, то залишається ще одна точка зору (Омелян Прідак), згідно з якою історія тієї чи іншої території

(або народу) починається лише тоді, коли є писані свідоцтва. Таким чином, початок історії України варто було б віднести або на перші століття нашої ери (перші згадки античних авторів про слов'ян), або на початок першого тисячоліття до нашої ери (перші писемні згадки про кочовиків). Очевидно, треба відмовитись і від цього підходу. Адже писемні згадки фіксують явище не в час його виникнення, а вже в розвитку. До того ж, і це головне, людське суспільство існувало на території України набагато раніше як самих згадок, так і згадуваних спільнот, про що свідчать археологічні дані. Таким чином, історія України включає в себе і той період, який є предметом вивчення археології. Отже, і первісне суспільство — це також історія України. Нас не повинен лякати досить значний розкид у датуванні появи людини на території сучасної України (лише амплітуда точок зору складає майже мільйон років), оскільки ми можемо в нашому випадку використати такий евфемізм як «від найдавніших часів». Для іншої крайньої межі також принагідним здається такий нечіткий термін як «сучасність».

Стосовно просторового виміру предмета історії України за доцільне вважаємо взяти, як орієнтир, територію сучасної держави Україна. Це той знаменник, який знімає відразу багато запитань. При такій постановці проблеми відповідь на запитання про належність до історії України історії Кримського ханства буде ствердною. Так само і щодо історії скіфів (відповідно до періоду, коли вони перебували на території сучасної України) та історії Слобожанщини (заселення і господарське освоєння якої українцями відбувалось у межах Московського царства). Разом з тим слід визнати, що життя українців у Північній Америці або у Зеленому Клину — це не історія України. У першому випадку це — історія Канади чи США, а у другому — Росії. Тут маємо зробити кілька зауважень. По-перше, предмети різних наук не відділені китайським муром. Так, історію українців в Канаді вивчає як історія Канади, так і українська етнологія. Навпаки, німецьку колонізацію на півдні України вивчає історія України і, водночас, німцями цього регіону цікавляться німецькі етнологи. По-друге, слід пам'ятати, що територіальні межі певною мірою є умовними. Є безліч маргінальних зон, в яких стикаються не лише науки, а й національні історіографії (для прикладу можна навести

Стародубщину в сучасній Росії та Крим в Україні).

Отже, предметом вивчення історії України можна вважати історичний процес у всіх його проявах, що відбувався в межах території сучасної України (у державно-політичному розумінні) від найдавніших часів до сучасності. Визначення предмета створює передумови для розв'язання інших теоретичних проблем у вивченні та викладанні історії України, сприятиме формуванню наукової історії нашої Батьківщини. Адже основна загроза для історії — заміфологізуватись. Омелян Пріцак ще 1991 року на першому конгресі Міжнародної асоціації українців чітко сформулював одне з головних завдань історичної науки: аналітично деміфізувати архетипи міфу. На наш погляд, боротьба з міфами і міфотворчістю — вічна проблема для історичної науки. На сьогодні ж першочерговим завданням історії України і є розв'язання теоретичних проблем, зокрема з'ясування її предмета.

На заключення хотілось би зазначити, що саме у вузах, де історію України віднесено у навчальних планах до групи гуманітарних і соціально-економічних дисциплін нормативного (обов'язкового) циклу, стає можливим стислий теоретично вивірений, науковий виклад історії нашої Вітчизни.

Основою статті є текст:

Хмарський В. М. Про предмет і завдання вивчення історії України / В. М. Хмарський // Проблеми вивчення українознавчих дисциплін в вузах Одеси : матеріали наук.-практ. конф., Одеса, 11-12 трав. 1999 р. — Одеса, 1999. — С. 76-79.